
La val dils tschuts

Cun la canna dostel jeu las urtgiclas che sefan sut la grunda. L'ala dil baghetg a Salins penda encunter il vau dil Drun. Il Drun semaglia viaden en las costas dil funs. Il possessur vegn immediat a stuer spuranar il cantun che sesbassa enviers la grava.

La via ei la mira.

Jeu sun ius sil liug e mirel da surengiu.

Cun il patratg endinau dad ir a Valtgeva, entadem Prau Strems – epi entochen la Rodunda. Inaga sun jeu ius sur il Pass dallas Cruschs u sur la Mittelplatten. Dallas plauncas si e furdibal sur la furca. Mo cun la forza vai jeu empriu da s'accumadar.

E l'ura biologica va e va.

Tgi che fa nuot – snega la dignitad alla veta.

Posteriuramein gida il turpetg nuot; jeu sun staus bugen sisura. Il mument che jeu sun staus dall'idea ch'ins vesi meglier da surengiu. Schei mei cumbien!

Jeu vi gie mo far adatg d'enzatgei, d'entadem entochen odem dalla val. Tut ils chors dil contuorn e tut ils utschals candardurs vegnan buca da ludar avunda la bellezia e l'amabladad dalla Val Tujetsch. Pongir: Ina cultira ademplat che astga sefar da grond, enaquella ch'ils purs han dustau las muschnas e las caglias da fros-las e vinatscha. Quels praus grass – tschinclai dad aclas e pastiras e da tschemas cumpurtablas.

Ed ils tschuts els claus ein crets sc'in Giob. Era sche la plastica nauscha dallas seivs metta tiarms. Il circuit denton ei slargaus ch'ils animals manedels dattan buca in encunter l'auter.

Tschuts els claus – schi lunsch sco igl egl tscharna. Ed ils lufs ed ils lufs-tscherver – ein els tuts extirpai?

Jeu astgass buca engirar ch'els seigien tuts svani.

Enqual luffet ed aschia. Aschidadir lufs e luffas en pials da tschut.

Ils calzers sco taccan osum il Drun. Dallas urtgiclas sai jeu sedustar, dil patratg dil Drun va ei pli vess. In patratg che vegn alerta el tgau e splunta sin las tempras, sche jeu mirel en la garvera epi per liung dil Drun ensiviars las Ruinas. Il Drun maglia suto e metta sut prau, dapi daditg, dapi tschentaners. Gliez onn malguess che la crappa grossa e la glera giu dil Cuolm da Vi han fatg empaglia e menau navea la baselgia da sogn Vigeli. Gliez onn ch'ins ha scret en la nudauna igl <orsal> da 1490.

Na, ils vallers da Tujetsch han mai dau per cattau. Els han turnau a baghegiar si la baselgia. E tschentau la baselgia naven dil clutger anora, viers ils Plauns Sedrun.

Inaga ei il Drun staus ina buccada dutg nausch giu dil vallet dil Cuolm da Vi. Buca tec pli gronds ch'il Dutg grond denter Zarcuns e Rueras, il dutg che vegn giud la Londadusa. Senza far gronds hantieris eis el daus denter Salins e Pitgmun giu ed atras l'ogna sut Sedrun; el ei sbuccaus el Rein.

Inaga; igl ei buca schabegiau tut en inaga.

Mo duront ils tschentaners vargai ha il Drun fatg grop.

En in document dils 12 da matg 1557 vegn il «Run» numnaus per l'emprema ga *Dargun*. La pergameina ei da gronda pertada.¹

Il mistral dalla Cadi Gielli Maissen ha schau clamar la part plonschenta e la counterpart a Mustér avon dertgira.

Gion de Gonda, habitont da Gonda, e Tonni de Sax giu da Salins ed auters vischins da Salins – cun Gion Zents ed auters vischins da Sedrun cun lur ugau Jacum Wolff, statalter da Trun, ch'ins ha concediu als plonschiders – ein cheu avon il mistral. Els portan plogn encunter Gielli Salm da Camischolas ed encunter ils affons dil Mattiu Soliva, ugadai da Gielli Salm, e Gielli Wanzut e Gielli Mattiur ed ulteriurs vischins che ein buca cheu presents. Ad els han ins semegliontamein concediu in ugau en la persuna da Chrest Antoni de Medell, vegl statalter. Els e tut quels che han praus suenter il Drun si ein denunziai.

Ils plonschiders da Salins, Gonda e Sedrun fan valer ch'il Drun hagi priu naven la via che la glieud sezza e las menadiras ed ils «tiers» sappien buca sesurvri pli dad ella dad ir si «maisess», si cuolm e sin las alps. Ils vischins da Gonda e Sedrun garegian che quels dils praus «comodeschien» e peinien e slarghien la via, sinaquei ch'ins sappi far diever dad ella.

E la sentenzia secloma:

Per l'emprema duei la via da Salins ensi vegnir slargada e quei ch'ella hagi ina ladezia da treis ed in miez bratsch. Tschassentar (pustar) la seiv e far si ella danovamein ei caussa dils possessurs dil prau. Ils plonschiders pagan ils cuosts, denton mo quels dalla

¹ Bref: Bref pertenenta alg mantener igls truigs per via, a seiffs suenter igl Drun si à giu sin Gonda, a Salins. – En: Pergameina, numer 21. Archiv communal, Sedrun.

emprema ga. Silsuenter denton ha il possessur dil prau sez da star buns per la seiv. Da Salins engiu duei la via suenter il Drun semegliontamein vegnir slargada. La sentenzia dat il camond ed avisa il salter ed ils geraus da Tujetsch. – Turnass la via ad ir giu el Drun, dueien ils geraus da vischnaunca, tenor lur autoritad, ver quitau dad ella en tuts graus.

Igl onn 1610 fa il plevon dil liug, Sebastian de Castelberg, ina notizia remarcabla sin in folio.²

Ualvess ch'igl ei stau in tiaratriembel, biaronz ina erupziun dil Cuolm da Vi. Ed igl ei fetg da supponer ch'ei seigi stau in sbuadetsch sgarscheivel. Schebein igl ei lezza ga ch'il Drun ei daus da Prau Strems enagiu ed enviers Camischolas ed ha scarpau dapart la Tgamaura, gliez per cass ei buca dad endriescher.

Mo igl ei schabegiau enzacu.

Silmeins stat la tradizion orala sissu. Ch'ils vischins da Gonda e Sedrun e da l'autra vart ils ezs da Camischolas seigien vegni perina dad acceptar la proxima cuorsa dil Drun, seigi quella lu atras Prau Strems (sut Valtgeva enagiu) u enviers Salins e Pitgmun. Leu nua ch'el mondi, dueigi el restar per ina e per adina. E scochemai dueien ins graduar las pellas e far dallas varts uors da crappa grossa. La sort ha vuliu aschia, numdadiu!

Il Drun ei ius la proxima ga dalla vart da Sedrun e Gonda. E cheu eis el aunc oz, oz ch'el ha fatg in brav vau, in che contonscha en certi logs 12–15 meters ladezia ed ina profunditad da passa 8 meters.

Duront la malaura gronda dils anno 1836 ei il Drun carshius taluisa che la garvera grischblaue ei dada en las costas dil santeri da sogn Vigeli; ella ha menau naven duas retschas dallas fossas.

Quei s'ei da dir.

Ozildi «vegn» il Drun darar, ni insumma buc. Malgrad che las auras ed ils suffels stemprai ruin e bluccan cuntuadamein viaden ell'ossa dil Cuolm da Vi. La plattamorta (sericit) sefenda e rumpa e croda sco garvera el ruier dil Drun.

² Castelberg de, Sebastian: Eruptio montis anno 1610. Sin: Folio 15b.

Archiv communal, Sedrun.

Daferton che jeu aulzel ils eglis vegg ei onz pli clar. Ils tschuts els claus ed jeu sin la raveria dil Drun, nus vein buca da ver tema. Il tschiel cun ses eglis clar blaus ei d'ina profunditad senza paregl. El slamegia – ed emblida da metter en salv ses merets. Mo na, il blau dil tschiel ei gratufts, accurat sco il sulegl che sesponda giud las spundas.

Tgei lein dir?

Ina bellezia stinada che sefa amogna als affons da giu cheu ch'ein turbulents e malruasseivels. Els vegnan mana in tec savieivels. E per cass ch'els insistan sin lur enconuschientschas, ein els pér da dretg buca savieivels.

Pigl auter savess jeu dar sutenagiu encunter Prau Strems, cunquei che la via che meina si Valtgeva ei cuvretga d'asfalt. La colur nera dil catram sclauda la fantasia. Ed jeu sefantiseschel schi bugen. Il dumpertgi ei directs; il dun d'inventar, lez persuls scriva cun la migevladad dil conjunctiv. –

Ton che jeu sun in da quels che dat atras il pastg verd d'osum il Drun per liung dil vau. In soli malpass e la crusta ruissa tschessa. En las bluttas dalla draussa sesplenghegian las veschlas-caura (*epilobium angustifolium*). Ellas stattan agradsi sco candeilas dadas si tgietschen. Ed jeu patratgel senza vuler dil canzunet en voga: «Candle in The Wind» che ha cumpatg s'udiu daven – e las steilas scrivan siu num.

Las veschlas-caura. Vitier lur best brin sefan las vadeglias alvas, ina foscha sco launa. Lien sezuppan ils garnetschs che sepeinan per il sgol.

Veschla-caura ei in num fasierli; jeu pos buca vertir el. Mo negin ha dumandau miu pareri. Jeu schess plitost striegn da strias. En aquella che la foscha sepalpa schi dubiusamein per liung dil cost. Epi – las strias fan magari lur barlot en la grava e si per las spundas malneidias, curcladas da scorsanera e ragischs rena.

Miarda, jeu vi nuota star eri e mirar anavos. Sch'ins sa che negin dat suenter. Per cletg! Sa è, sch'ins vess traso enzatgi sils calcogns. E tudi tedlar ina hazra lala. Gliez ei bunamein mender che luvrar la pial giud l'ossa. – Il mument ch'ins ei ius apostea ordaviert per mitschar, mitschar dallas ranglas dil radio e dalla televisiun. Las moderaturas ed ils moderaturas che han tratg en librocs cun flurs. Naparts silmeins – els ein tschatschers e bigliafs che beiban

stuorn la sera, sinauei ch'els stoppien buca better si lur patarla. Ed jeu?

Jeu vai avunda da vertir memez. La curascha da vertir sesez garegia dabia. Epi s'orienteschel jeu nuota nuidis mintgaton el vargau. Essend ch'il futur dat mo si legns.

Cun la canna sut bratsch sefermel jeu auncallura. Ed jeu tegn cuschiu, malgrad ch'in pèr plaids fan not osum la bucca (ei capeta che jeu vai endamen dad ault cun memez). Aschia – mirond enviers il Plaun la Tscheppa. Els plats san ils buobs da vaccas pertgirar ils muvels cun ils mauns en sac. Leu nua che jeu vai giu da far il pastur, ei la biestga stada tudi osum las palas. Quellas strias palas nauschas e mo sapocu ina buccada stavel. Per in macachi sco jeu s'ei stau bien avunda.

Ed jeu vai giu nuidis, sche enzatgi ha detg a mi macachi u schuicler.

En mia memoria vegn enzatgi da scala si e dat egl esch. Jeu vi buca spuentar. E damai che jeu vi buca spuentar, mon jeu bufatg bufatg sur ils bots surratrgs da panecla, feins che semeglian spigias. Mo ei setracta da baus sogn Gion. Il Denz da Cadruvi ei avon esch. Silsuc arvel jeu la porta pintga dalla memoria. Co el ha cantau bein la canzun da laud da Valtgeva. Valtgeva seigi ina veritabla tiara dils sgnaffers. Buca mo. Il Denz ha giu ina oreifra plema ed ina scartira sco stampau. En quels logs mess ora el sulegl ha el mess giu ses plaids impressiunonts da capitani da mats. Tenend il tschof tgietschen sinta maun encunter il pèz, igl entir plimer sin la cape-tscha da cumandant.

Il Denz ei morts avoncaduras; jeu vai ditg mirau suenter. Or dad el vessen ins pli tgunsch saviu far in advocat dil pauper giavel – ch'in pur che ha giu breigias cun il tagl dalla faultsch.

Il sentiment volvel jeu davos ils crests.

Jeu tegn plitost mirau sin ils siat clavaus e la tegia ch'ein rassai ora giudapeis al crest da Vonns sut. La regiun da Vonns s'auda cun il Cuolm da Vi. Il Cuolm da Vi cumpeglia in grond intsches. Aschidadir la vart seniastra dalla Val Strem cun Plaunca Fadal ed ils Aults Fontauna (grugna malreclia che sedistacca enina e metta enzatgi en prighel) enviers Calmut ed entochen sisum il Pez tgietschen. Encunter damaun van ils fils per liung dil Pez Ault e dil Pez Gendusas engiuviards la Val da Segnas. Il Bostg cun Plaun grond e

Prausura e Mompé Tujetsch ein plats e rodunds rasai ora e cun ina fatscha spir curtesia.

Denter l'Arscella e l'Acla ei la curtesia dil Cuolm da Vi gleiti pigliada naven. La plontapei dil cuolm ei leventada. Il tratsch darschalaun sbova giud ils rovens. Igl entir suttapei ha buca tegn e sesbutla. Tscheu e leu han ins furau viaden en las plauncas e sut-mirau cun scumiadas e schlegns da betun.

Tut para ina resca.

Per il «lanstros» en dalla Braha e da Garmischera ei quei ina calamitad generala.

La via ei la mira. Jeu vai priu ella amauns. Da temps en temps schigentel jeu giu il suadetsch. Daferton che la canera dils eroplans zanistrescha ils patratgs. Per ventira cuoza il sursgol buca memia ditg. Sper il hangar sin la piazza aviatica vegnessen ins ord la suna.

La gassa sut il mises da Valtgeva ei carschida en. Ils tschofs amiez la via ein plumatschs ed il brutg sigl ur setila sin tgietschen. Tut schenada cula in'auetta sut ina platt'ora. Bunamein mo fil a fil. Ina scamada clar verda sco mescal surtrai l'aua stada. Ton ch'igl ei meglier da gnanc bugnar ils mauns suantai lièn. – Jeu quetel che las plauncas clomien. Jeu fetsch adatg; jeu less capir lur vusch, la vusch ord las canals che sesbassan mo levet encounter ils baghetgs. Ina lavina ei sestuschada dalla canal oragiu ed ei ida cun la tegia da Sumaprada. Jeu vai udiu a schend che la tiara schemi. Quels dalla buna udida audan. Cumpatg che jeu fetsch memia dad iertg. Jeu audel buca stel. Era buca la gloria dallas lavinas malreclias. Ins di ch'ellas hagien lunas sco tercs e seigien incalculablas, las lavinas!

Davon il dies dalla crappa grossa vess il possessur dalla tegia giu fatg la segira. Quella crappa grossa sco mesas tegia ein las per-detgas valeivlas d'ina morena. Sin las costas dil glatscher giu dil Pez tgietschen eis ei buca stau ina gronda historia da contonscher Valtgeva e Pardé e tener leu l'uliva. Sils Bauns enamiez la Val Strem ha il glatscher fatg ina entira mularia. Il suttapei da granit ei mulaus entochen sil viv. Ei dat struschamein in liug en l'entira val, nua ch'il grep ei talmein mulaus ed isaus.

Sin via dun jeu encounter ina tenda blaua, dasperas in carr daus si alv. Lien mogna il starler dalla Val Strem, mess il cass ch'el paschenta sia muntanera el contuorn. Il fil dils patratgs vul buca

rumper. Co jeu vai refusau la treglia en ina tegia dad alp. Jeu vai mai dumignau il tef ch'ella ha schau anavos. Ed jeu sai nunpusseivel ludar la fumeglia en treglia. Aschia tenor l'experienza fatga. Forsa ch'igl ei stau inaga meglier – dil temps che Giachen Michel Nay ha secret «La fumeglia en treglia».

Quels muments ch'igl ei puspei tondanavon ruasseivel, que tel jeu da sentir il cumbat denter veta e mort.

La via ei la mira – e ses urs ein schi <hoflis>. Con bugen jeu stun giuaden e mon cun la palma surenvi. Surenvi dils feins liungs che senumnan larmas da Nossadunna. Jeu fetsch il quen ch'els seigien 70 centimeters aults, els cun lur sromaziun satella. Las spigias maneclas han la fuorma d'in cor e stattan osum scagliaunas violettas. Ed ils cors tremblan cuntuadamein el serenezi che s'avonza bufatg giud ils aults.

Ils cors – ston els tremblar?

Pertgei ston els tremblar?

Damai ch'els vesan meglier ch'ils egls el tgau.

Ed jeu palpel il miu che dat sut la teila da mangola. Al-luscha, quei tucca ei da dir. Jeu sun surprisus dad anflar tontas larmas da Nossadunna a Valtgeva. Ils cors da Nossadunna han num per latin briza media.

Entadem Prau Strems cala il mir dalla gassa. Dalla spunda si secattan mo ual tscheu e leu zatgeinins tschofs da draussa e denter en enqual pigniel. La neiv digl unviern tegn els afuns; lur lenn ei uiarschs. La via va atras logs muoschs; ei freda dad asch e da stau. Matei – enaquella ch'il suttapei smarschescha. Enzatgi ha mess plattas da granit els morasts. Ed igl ei ils ezs che mettan statgnas e nodan las vias. Dus strehs alvs cun ina penda cotschna enamiez ein ina indicaziun custeivla.

Jeu less dispet.

Jeu less descriver la ramur vigurusa e pussenta dil flum che vegn en turnighels e fa borlas e flocs en las buolas. Avon che l'aua metscha vinavon, eis ella puspei clara e transparenta. Tgei forza elementara sesanfla en quei darar che cula e va denter la detta sc'in nuot dil tut. Unida en daguots nundumbreivels rui e smutta l'aua gneis e granit sco nuot fuss. Ella sdrappa e scarpa – e paupra sch'il paster pign vegn memia datier. El ei chizs.

Il piogn ei ius dall'aua ora.

Il survigilader ei daus sissu. Ils peis novs dil mir sin la raveria ein dirs e solids. Il palancau dalla punt consista da quater quaders, tschentai a pèr e fetg datier cun in'aissa grossa surenvi. Il tschambergal nausch ei in ughetg.

In muossavia entruidescha cun siu péz enviers il «Maises». Ei retracta dil mises da Camischolas ch'ei semplamein il «Maises». Dadens la Val dils Calusters secatta la toccanaglia dil Mir. La pli-part dalla seiv dira ei sederschida. Ins fa struschamein stem. Auncallura ei il Mir in liug precis. El ei l'untgida dallas stiarlas dalla Val Strem. En cass da neiv ed aschia. Inaga, avon onns! Oz perencunter, oz fan ins giu ils mirs – e dosta las stagias, sepudend talis e qualis, sinaquei che mintgin sappi ir surora.

Sco sche far giu fuss daventau ina neurosa.

Pressapauc suenter miez il meins da settember ha il starler bandunau la Val Strem, el cun sias stiarlas. El ei vegnius dalla val ora. Ton che las duas davosas jamnas si d'alp han las stiarlas maniu dadens il Mir. Leu nua ch'ellas maglian duront il davos cuoz il pastg entir dallas Plauncas Fadal e Gion Giachen dad ina vart – e da l'autra vart ils feins liungs dallas Plauncas verdas e da Plaunc'aulta.

Ils splatschs da colur sin la crappa che varga ora muossan la via. Il trutg cavaus ora el dies dalla spunda fa stediamein stortas e surmunta la Plaunca liunga. Cun in latg musteila enta maun stun jeu eri. Il latg sin il stumbel tacca vid la pial. Sco veritabla cola che renta. – Co jeu lasch rentar nuidis. E sun tuttina rentaus vid la mira da traversar la Plaunca liunga e caminar enviers la Rodunda.

Dus sprers sebettan giu dil Pégn dil Capi. Lur umbrivas ein splatschs fuostgs en las largias dalla draussa. In schul git rebatta si dalla gonda. Cumpatg che jeu sun onz plauns. Jeu vesel mo la part davos d'ina muntaniala. Ella ha fatg combas da svanir el staup.

La muntada dalla Plaunca liunga ei stuffia. Jeu cavegliel bufatgamein in pei suenter l'auter enamiez il trutg. In carpel persuls ei stgis da far ir mei en troma. La stauncladad dat en las combas. Ils fils sensibels dallas cordas van naven digl ies rodund dil pei ensiviars il dies. In dies pinau ei numdadiu mo in dies pinau. El dat meinsvart is. Jeu laghegel da scatschar il dulem malemperneivel ord il tgau e «sedun giu» cun l'imaginaziun. Aschiditg sco l'idea da sesez damogna, sbettan ins il spért dalla peisa.

E pren mira!

Il trutg ha capiu tut. El va in tschéc mument tut agradora. Dil plascher stun jeu giu davon e rumpel empermiez ina schula. Ella fagess in tec spida. Avon che catschar il cost en bucca, mirel jeu da detschiert. Ils parasits setaccan vid las costas; igl ei bulius pigns. Ed en quei mument vai jeu spida avunda en bucca; jeu lasch dar la schula giun plaun. Ella tucca in bau fravi, in ch'ei blessaus. Quella ga seplachel jeu diltut. La cassacca dil bau fravi stat uiersch. El runa ina comba.

La comba ei tschuncanada.

Il violet da sia cassacca vegn en buca ditg a sesblihir. Jeu less clamar in bau fravi pil num. Mo jeu sun in schliet clamader. Plitost dumandar el, schebein el hagi tema dalla mort. Empei da dumandar el, daventel jeu enina mets. Cun in cost ruchegel jeu il bau fravi d'in maun dalla via. Atras ils feins liungs sezaccuda il flad dalla tiara. La tiara ei da bien cor; ella pren si las cargas en siu ravugl.

La mort ei tresta; ella caschuna ina hectica, la hectica dalla vegliadetgna, pervia dalla malsegirezia.

Nua s'ei dad ir?

Na, il bau fravi, lez ei ruasseiveis. El ei staus ina entira piazza agradagraderi.

Ed igl ei ina blasfemia nundetga da sedumandar, schebein ils baus fravi levien era si da mort en veta.

Avon aunc che jeu vegni pertscharts endretg – sun jeu osum Rodunda. Escha e portas sesarvan; il punct da vesta empermetta bia. Igl ei sco da mirar en in grond grond spieghel, naven da Nislas entochen Tgatlems e Nurschalas. Sulettamein ils funs da Dadens igl uaul da Sumsassi setegnan tschelai. Ils Cazirauns cun il Pez dil Maler, il Cavradi ed il Pez Tuma fan sco da piarder lur peisa pesanca. Sco giuvenots svelts ed aspers stattan ils ins ed ils auters sco sch'els fussen mess ual ussa sidretg. Schi frestgs ed incantonts che jeu less pigliar entuorn senza vuler. Jeu fetgel ils egls agradora e sesentel tondanavon bein enamiez la glisch.

Quei s'ei.

La cadeina che includa – siara tuttavia buca stagn; ils cuolms smaccan buc. La cadeina che ha viu dapi biars e biars onns la levada e la rendida dil sulegl e la vasta via da bialaura enamiez il

tschiel stelliu. Ils cuolms han viu las malauras, la dracca e la cufla. Senza dar is ed alzar enzanua in det.

Ils cuolms san dapli.

Els san è las banalitads quotidianas ed enconuschan las notgs blaugas e grischas dils avdonts dalla val.

Enten patertgar dils logs e da lur glieud vegnan las palmas-maun muoschas. Schi da num che jeu stoi furschar ellas giu per il schanugl. E tuttina sai jeu buca dar da capir. Mintga liug sil funs dalla val tegn il det ad ault e muossa ina memoria. Buca adina plascheivlas, auncallura regurdonzas che jeu vai satrau en memez. Jeu dess mai neu ellas; ellas ein tut mia facultad. E con rehs jeu sun, gliez per cass – sai jeu gnanc mez.

Gliez stat si per la detta.

Enzaco ein tut quellas regurdonzas unidas cun ina u l'autra persuna. Quellas biaras persunas ch'ein vegnidias cun mei a pèr, sil-meins in tschancun. Tschuncanar e dustar ils ligioms ei cunterfatg.

Tgi pomai secuntermetta ad enzatgi ch'el tegn car?

Buc olma!

Ils logs.

Jeu manegel ils vitgs ed ils uclauns ch'ein a mi schi datier sco ils logs sut baselgia.

Naven dalla Braha entochen suren dil Cuolm d'Ursera mesira la val 15 ed in miez kilometer cun ina ladezia, naven dil Pez tgio-tschen entochen il Pez Gannaretsch, da pressapauc 5 kilometers lingia d'aria. Eifer quellas stagias ein las avdonzas, pil pli habitadis rasai ora sin las morenas emplunadas dils glatschers. Il tratsch ei lucs e gruls e dat sil pli pauc in bien fein e risdiv. El ei mischedaus cun plattamorta manizzada (sericit) e marna che deriva dils 5 runs (darguns). Igl ei da setener vidlunder ch'ils dartguirs (runs) han caschunau il relief (plauns e crestas), insumma l'entira epigenesa. Tratg ensemens s'ei da quintar ferm cun il maletg suandont:

1. *Plaun Bugnei*: Run dalla Val Bugnei (giu dallas Palas e dils Brus)
2. *Plauns Sedrun cun Salins, Dulezi ed ils Plauns da Camischolas*: Run (Drun), il fegher da tutz che vegn giud las spatlas dil Cuolm da Vi
3. *Plauns denter Zarcuns e Rueras – cun Sumpraus e Milar*:

Run dalla Londadusa. Il Dutg grond sparta; el ei il tierm d'anen e d'anora che partga en ils vitgs principals, numnada-mein Rueras e Sedrun.

4. *Plauns denter Rueras e Dieri cun Plaunsut, Candentschuns ed il plat <Rueras>*: Run dalla Pulanera

5. *Il Plaun Tschavitzg, Ruinas e Palius*: Run dallas Rusas (Clavau-sura)

Ed jeu tegn mirau.

Ed jeu vai da schuffa da cavigliar e metter en retscha tonta bellezia. Igl amogna dalla cuntrada ei surprendents.

Naven da Giu Milar entochen alla punt da Clis ei la cuorsa dil Rein ida empau envi ed empau enneu, inaga suenter la spunda digl Uaul Surrein e la cresta da Foppas, epi enviers mesanotg, giudapeis als vitgs da Zarcuns, Camischolas e Sedrun. Ton ch'il flum permiez la val ei semagliaus viaden en las morenas ed ha tscheu e leu caschunau plauncas teissas cun il plat fiehti da Las Rueras. Avon biars mellis onns ha il run dalla Val Bugnei reteniu il Rein e l'aua da Nalps, schi tondanavon che la val ei stada naven dalla via romana sut igl Uaul Bugnei ora – entochen enta Pultengia sut l'aua. Il livel dil vischinadi da Bugnei dad ozildi e las ruinas dalla tuor da Pultengia ein sin la medema altezia.

Ins sa s'imaginar maneivel il portret dils praus avon in triep tschentaners. En mintga cass in entir tschuat muschnas e caglioms permiez la cultira. Enten metter grascha ed arar han ils purs mintgamai cuntuau cun la runca. Schebi che la crappa grossa han ins buca dustau giu dil prau, plitost emplunau. Pér ils davos onns ein ils purs vegni pli cunscents da quels migliacs malempudai. Muni ch'els ein stai cun meglieras maschinas. Il trax dil surprendider ha fatg lavur entira. Las muschnas ein per gronda part naven e dils loghens bletschs han ins tratg ora l'aua. Il terren ei d'emprema qualitad.

Pli pauc che ti patratgas e pli bi che ti has. Dian ils ins, dafer-ton ch'ils auters selegran da mintg'iert e gaudan la memoria. Sco detg. Il Pass dallas Cruschs a Müllersmatt e sur la furca da Mittel-platten neu en la Val Milar – ei stau in grond siemi. La maniera dalla procedura d'ozildi ei daventada in bien ton pli sempla. Ed jeu stoii prender en pasch cun il <Maïses>. Cun in punct da mo 1600 meters sur mar. Persuenter resdel jeu dad ault, cun ils vivs ed ils morts. Sch'enzatgi teidla – tratgan ins aunc che jeu seigi ord il tgau.

Empei da sepigliar en, sepusel jeu encunter ils cantuns d'in crap gries. Ils pézs tegnan mei allerts. Secavigliaus giu enamiez in sfrac flurs che vulan surviver l'aria satella ord las vals. La scarsiala (rinantus minor) ei a mi il pli damaneivel. Ella ha d'ina piazza calau da flurir e ses dus levzs mellens endridan negin. Ils purs schulan sin la scarsiala; ella ei in pavel nausch che surpren ulteriuras plontas pli da nez. Las borlas da sem dattan schlops en la palmamaun. La serenezia permiez la val porta naven las borlas cun il sem. Lur semenza ei dalla empi emprema che visa la vegnida digl atun.

Aunc penda il sulegl perpendicularmein sur ils clavaus da Milar. La bialaura para da semantener. La dimensiun d'entginas jamnas spir sulegl san ins mo sminar. Ellas fan bien ed uliveschan entiras malauras.

Ei dat puncts precis en la Val Tujetsch che fan smarvigliar. Igl avdont dalla val tscherca els, quels craps da cantun. A bunfin sedistinguau:

- il clutger-baselgia da sogn Vigeli
- il Drun
- igl ischi da Mira
- la Val Zarcuns
- il Tgom cun igl Uaul Surrein
- Malamus a Liets
- la siara da Sumsassi

Aschidadir: Quels loghens fan resortir las enzennas dalla Val Tujetsch. Ils egls ein s'endisai vid ils tiarms; els ein tutpresents el tgau. El tgau ed el cor, sinaquei ch'ins sappi seriscuder, per cass ch'enzatgi less far encunter – u era duront ch'enzatgi ei enamiez las bassas, tschinclaus en la brentina. Enzanua ston ins tonaton saver sepusar.

Odentuorn quels simbols dalla patria restrenschida ein ils cantuns pussents. Jeu clomel els pil num cun <arzaunghels>. Pervia da lur fermezia che tegn mei sidretg. Els secloman:

- Plaunc'aulta
- Pez dil Maler
- Pez Nurschalas
- Crispalt

Jeu vess aunc detg bugen Pez Pardatschas. Mo cunquei che nus vein quater arzaunghels tucca ei da setener vid la cefra.

Matei – jeu sun gnanc tec surstaus ch'ins fa valer dalla Sur-selva giu – vus auters dalla biala Val Tujetsch. Bunamein sco en-zatgi stess mal. Scui buc, la scuidonza ei sco sragischada ora. Ni?

Alluscha, semiserar cun nossa val, gliez probablamein san daveras paucs.

Lein buca setener davos ils cantuns.

Igl ei da schar valer.

Atras las furcas dalla pezza secatschan ils vents. L'aura dado ed il favugn ed il vent permiez la val s'entaupan el vonn da Tujetsch. Els vegnan els fiars, fan da sedumignar, dattan afuns e caschunan temeletgadad che s'estenda e sepeglia. Tgi ch'ei sut-taposts, lez mudregia igl abandon. El piarda la curascha. –

Malgrad l'altezia sur mar cun sia aria da muntogna e bia sulegl.
Jeu stun sinsè.

Jeu less patertgar da nuot; patertgar da nuot ei buca honzeli.

Plitost pertscheiver ils maletgs dil liug, tuts ensemble. Dil mises da Camischolas anora sfurmiclan las furnicas buc, quellas giu sil funs dalla val. Ina furnicla da glieud, schebi che jeu vesel da cheu anora mo paucs. Jeu sminel. Els filan e schulan sperasora. Cun lur vehichels tuttavia che maunghan adina ir pli dabot. Accurat sco ils trens, ils pli moderns che anflan buca il caraun e schulan ord il binari. Denton – las viasfier ein alla moda, sco ils autos.

Has è fatg persenn inaga?

Las marcas dils vehichels che van dalla val en e dalla val ora, autos endretg, sco per semeglia: Mercedes, Audi quattro, BMW, Alfa Romeo, Lancia e Volvo. Sulettamein ils vischins pli manedels secumentan d'ina buccada VW u schizun d'in Subaru.

Ils vallers ein possedents; nus essan possedents. Ed jeu sai che jeu vai bien. Mes daners vegnan en casa cun far schubergiau-lidinuot.

Pigl auter.

Dallas mangognas macortas sesprovel jeu da buca far feda.

Sco detg anson. Il pli bugen sludess jeu meinsvart il fil dils patratgs. Sch'ei gartegia, lu gartegia ei per in amen. Epi sederschan ils patertgaments cun furia. Ed jeu sun amauns. Quellas ideas dad ier e da stiarsas san ins semplamein buca metter d'in maun.

Ed ils plans da damaun. Senza esser in striun; jeu vai mias ideas. Il di da damaun vegn ad esser ina aventura. Era sch'el ei pulitamein curclaus, el vegn a tschaffar e pigliar als carstgauns entuorn culiez. Aunc bia pir che ozildi.

Tgei porta il niev millenni?

Jeu vess «schon» aunc mustgas da trer enzanua per in cantun e dar in cuc sut la cozza. Buca mo l'animaziun d'in computer tomographic sfarfatg, mobein era vinavon dunnas giuvnas cun rintgas el nas e sils levzs. Ils partenaris survegnan slazs ella bucca, sch'els lain rischilir ils ris e van mo malamein cun il piez da lavar atras la derschera.

Las femnas vegnan a surduvrar il commando. Schi dil giavetsch ch'ils umens vegnan a stuer ir per agid, avon che vegnir dilut cun il tgau sut la persuna.

Matei buc.

Quei vesa bein mintga lali da Basel en.

Ch'ils umens ein vidlunder da daventar tschuchels e tschagrungs. Enaquella ch'els piardan dafertontier tut.

Aschia ch'il niev millenni vegn a daventar in millenni dil bancrut.

Ed ils vegnentsuenter? Els vegnan a sgular per il mund entuorn, d'in cantun a l'auter senza schanetg. Cun ina struclada sin in nuv e tut va hoplahop e furdibal. Con lunsch sesprovel jeu gnanc da sminar. En mintga cass lunsch avunda.

Forsa schizun en tgaubrochels.

Il stat ha da star botta per las dagrettas dils vegnentsuenter. Ed ils vegnentsuenter vegnan stediamein a camar. Dano – cun tutta forza; igl auter vegn a gidar nuot. Schi nuotzun ch'ei tucca danovamein da prender neunavon il pal – e metter a ferm.

Jeu mon buca en fanzegna.

Igl ei clarenti di.

Ed jeu vesel vias stagiadas; quei ei stermentus – ed jeu dostel cun la palma il suadetsch sil frunt.

Las clinicas ein fullanadas; persunas numerusas che piardan il giudezi. Daferton ch'ins catscha la glieud isada e rutta per ils asils entuorn. Els ein els peis.

Ed ils «banchers» dumbran bancnotas e scurrentan ils carstgauns meins sviluppai, ils retardai, en las minas. Cun da quella specia san ins era far, empau tgei giavel ch'ins vul.

Ils feghers per propri dian ch'il Segner seigi morts.

Sco ei para ein ins cuntuadamein vidlunder da piarder l'autoritatad. Il clerus ha calau da alzar la vusch.

Cun la tema stermentassen els è negin.

Che mintgin sesalvi sco el po!

Ina sgagia dat sinzur; jeu senuspeschel. Ella s'auda cun la clica che di ordavon – e di si il bor.

Il crap ei in sez.

Sia diraglia dat la tempra als patratgs che stattan spalier.

Ed jeu sai buca catschar il nas el tratsch e far sco nuot fuss.

Sche la stgiraglia dil futur sesclarescha per in amen.

Jeu tuornel el liug; il «Maises» ei leghers e honzelis. Trasora ha el fatg la bucca da rir. –

Tut quei che secatta dadens la Braha ei a mi schi damaneivel. Buca mo ils tschuts che ein semess giu e schain davos la seiv da plastica, fermada vid fests verticals che han in conductur electric.

Ils vallers fan part da mei.

Quei constat.

Tschentaners e tschentaners ha ei insumma buca dau mida das da num en la val. La structura sociala ei restada. Ina popula ziun da pressapauc 800 olmas e stgavo, repartgida sin diesch vitgs ed uclauns. Plitost glieudetta cun in pign fatg puril; ils mistergners dasperas han semegliontamein viu or da barcun. Lein schar valer; zatgeinins da quels purs han giu onz pli daried, cun in pèr capitals forsa davos noda. Quels «banchers» falombers e serrai han fatg amogna lur raps alla betleraglia – aschia ad emprest, savens avunda buc senza patratgs zuppai. Sco per exempl da puder tier vonzeivi in toc prau. Epi – secapescha cun in tscheins suarau ch'ins vess saviu suaregiar surlunder, il mument ch'els sezs han teniu la banca sinte maun. Pudess esser ver, in luf ni l'auter, ni silmeins in luffet dasperas ils tschuts. – Na, las bancas per propri (las instituziuns da daners, las ezzas ein vegnidias pli tard).

Aschia ch'ins ha priu ord ils mauns dils pli rehs – ed ei se cartius enten Diu.

Tgi less descriver da tut quei ch'ils vallers han stuiu desister duront las duas uiaras dalla emprema mesadad da nies tschentaner. Dalla emprema savein nus auters pauc. Buca bia dapli che

quei ch'ils umens han raquintau per las tegias entuorn si mises. Stediamein sut las armas e las murdarias sil «Pez da treis lungatgs» – ed a casa scart, scartezia. Il temps dalla secunda uiara, lez stat pli datier. La schuldada duront il survetsch activ – sco per semeglia en la cumpignia dils 229 el Tessin. Lein prender che mintgin hagi fatg siu duer, sco ins ha saviu e pudiu. Silmeins 700–800 dis da survetsch activ per pauc detgavunda, essend che la cassa da compensaziun ei vegnida pér ils anno 1948. E dall'uiara ordeifer ils cunfins?

Tut quei ch'ei schabegiau davos las culissas, sco per exemplon Tiaratudestga, cun ils inimitgs dil reschim e cun ils Gedius – gliez per cass ha il sempel schuldau enderschiu ton sco tut mo a mesas. Schebi che gronds dubis ein sefatgs en caussa camps da concentraziun. Mo la vera verdad ei stada retenida. E dallas «historias turpigiousas» dallas bancas svizras han ins daveras saviu ni tic ni tac. Sco per semeglia dils contos zuppai e dalla marcanzia digl aur, ni da quel dils vivs ni da quel dils morts.

Oz tilan ins crappa sin igl entir pievel svizzer. Emporta – sch'ei gartegi ni buc. Nus Stein avon dertgira. Ils Gedius en l'America pon buca spitgar da lavar las hutlas als Svizzers. Ins apostrofescha nus auters sco bargada ch'ei mo ora sin igl agen profit.

O, ins ha tratg a strada ina cumissiun; la Confederaziun ha eligiu ina, ina che duei scriver danovamein la historia da nossa patria. Ils historiografs sco Edgar Bonjour e Hans Nabholz hagien zuppentau.vi. – Priu ch'ins scrivi la nova historia sut il squetsch digl exteriur, lu paupra nus. Naparts dils nos ein denton bi leds dalla procedura. Ils ezs che schulan daditg sin nossa democrazia e tartognan cun mintga caschun las fatschadas e nos orts.

Ei tucca da schar naven ils strehs manechels – e secuntentar cun las lingias grondas.

Ils anno 1945 ei la schuldada turnada a casa, empau stauncla. Auncallura ein ils umens semess en lur fatgets purils; els ein seri-scudi. Ils luvrers da crappa e tratsch han giu trentel. Zatgeinins han fatg il fagot ed ein i ella Bassa, ell'industria, sco per exemplon a Schaffusa. Paucs han pudiu vertir l'aria steppa e fiehtia dalla fabrica. Els ein, per gronda part silmeins, turnai en la val.

Cun la vendita dallas auas digl onn 1956 ha ei dau ina mida radicala. Enina ha ei dau lavur per tuts; il fem ha entschiet

ad ir ad ault. In entir triep dils emprendists empri ora ein turnai en Tujetsch. Cun gronda curascha han els mess si ina fatschenta; da mirar encunter vessen ins detg ch'ei mondi incuntin da bein en meglier.

L'occupaziun ha rabbitschau bia daners. Ed in svilup enorm ei sefatgs. Jeu schess: in «bum» admirabel!

Igl um privat ha entschiet ad investar; buca adina da vast horizont. A pèr ei secapescha era la cuminonza sco tala ida, la vischnaunca. Pongir: Ensemblamein cun il turissem; el ei vegnius sidatgau. Ils runals da Valtgeva e da Milez ein stai ina sensaziun; igl ir cun skis in siemi. Cun brevs da rendita sco aunc mai.

E quei cheu nodel jeu vietи bugen.

Igl «oberkeit» da Tujetsch ha viu bein. Ins ha buca semplamein investau a cuort termin, biaronz amplamein per ils dis veggents. Acquisiziuns ed endrizzamenti cun ina prima infrastrutura – e cun ina basa cunvegnenta d'engrondir e completar.

Als premgeraus ed als suprastonts che'ein stai davon ils cavalis, als ezs tucca ei posteriuramein da tonscher ils mauns.

Surprendents e detscharts da smarvegl!

Ina biala spaliera da portrets, quellas persunas ch'ein sepridas en tondanavon per il beinstar communal. En vesta dalla memoria vegn ei tut clar odentuorn. La Rodunda dil «Maises» ei en spir splendur.

Jeu tscharnel bein il traffic sil «lanstros» – e sentel tuttina mo las strihadas migevlas dil serenezi che sepalpan atras ils feins liungs. Da pign ensi ha enzatgi fatg tatà, per lidinuot. Silsuenter han ins stuiu pagar ils taschits. E cun ils onns vegnan els schi scarts, schebi ch'il basegns vegn nuota dil meins. – Empei fetsch jeu sguezia cun ina plonta da curetg. In stumbel liung che varga la lunghezia d'in miez meter. Il garnetsch cuntegn in ieli cun il qual ins fa ina spezaria. A casa fa la mumma aunc adina diever dad el encunter mal il venter.

Fai quen, aschi ina vesta da surengiu. Sco mess ora en ina vitrina. Ils bials praus denter Gonda e Camischolas ein surbaghegiai. Plazs da baghegiar cuostan daners, 300–400 francs il meter sco da schular. Ils dus vitgs ein schi datier ch'els sepeglian en cun las grundas dallas casas. Era in avantatg; ils casaments tegnan ora l'aria satella ord la Val Strem. Dil freid criu resdan ils anteriurs scolars da

Camischolas e Zarcuns. – In entir tschuppel bialas casas novas cun in stupent regress e garaschas spaziusas. Las garaschas sezzas ein ina part essenziala d'in niev stabiliment. In auto scosauda drova in suttetg, bunamein sco il cussadent sez.

Enviers *in* model da construcziun vai jeu pulitas resalvas. Jeu manegel igl edifeci stretg cun scalas e cucheras, interruttas da pertutanavon cun grundas danvonz. Ellas ein sco in entuorn las ureglas enamiez il stil d'ina biala casa dil liug. Jeu mez sun adina sesmarvigliaus che la cumissiun da baghegiar (ch'ei pil solit nuota maneivla) ha buca reteniu ils plans e semplamein fatg *<halt>*.

Ils autos sezs che stattan avon las garaschas ein, silmeins tscheu e leu, il bigliet da viseta.

Da l'autra vart eis ei bein bellezia bi, sche era las casas pli veglias ein rugaladas, endadens ed ordadora. Dil reminiscent: La part interna. Savens stivas sco saluns cun in stil rustic che fa tut queida. E leutier ina cuschina endrizzada alla moda e zun pratica e cunvegnenta.

Ins di quei cherli bugen.

Ils cussadents dalla val han empriu in entir tschuat vitier. La plipart ha in bien gust e sa è, tgei ch'ei cunvegn da metter sin las preits. Ils maletgs dultschs e chichergnus da seria, appartenent la cuntrada ed ils sogns, ils ezs ein ton sco bandischai.

Pil pli ha la crusch aunc adina in plaz d'honur.

Empei embellescha ina biala pictura, pictura dils artists indigen e d'autrora. La Val Tujetsch ha ozildi entgins picturs-artists.

Igl ei bein evident.

Els malegian autramein ch'il Felici Diogg, mo els malegian.

Aschidadadir: Ils dus decennis, naven digl onn 1970 entochen 1990, han ins giu en la val ina conjunctura maisecattada.

Ed ins ei selubius.

Enaquelle ch'ins ei ius bravamein sur ils tiarms ora, senza tener pli bia adaque, considerond ch'ils onns grass restien.

Ton ils hotels sco las casas da vacanzas, ins ha fadigiau endretg. Il turissem ha teniu la faultsch ad ault.

Ed igl ei buca dad emblidar che passa 80 per tschien dils avdonts dalla val seprofiteschan dil turissem. S'entelli oravontut dil sport da skis. Neiv detgavunda ei ina rihezia, ina rihezia da surengiu che secapescha da sesez.

Han ins magari tertgau.

Entochen il di ch'ei cala da neiver duront il Nadal e silsuerter. E scochemai ei la casa privata e la hotellaria a mesa via. Mess il cass ch'ei neiva buc ed ils canuns da neiv ein negliu perpeis. Ils profets dall'aura predian ch'il clima semidi; ils meins d'unviern vegnien pli caulds. Ed ils cunfins da neiv sufficienta van ad ault.

Era per la Val Tujetsch sa quei ver nauschas consequenzas. Cungieri e Valtgeva e schizun l'emprema secziun dil Cuolm Val (Dieni-Milez) san scochemai vegnir en pitgira.

Enten investar il capital els runals (oz pendicularas) han ins probablamein priu memia pauc risguard da quei fatg. Ins ha sfarlatau ils daners da baghegiar il restaurant Milez e la cumpra dalla casa sil Cuolm d'Ursera ei stada nuncunvegnenta. Ultra dalla extravaganza da baghegiar han ins pladiu ina surmesira da luvrers stabels. Cun in plaid detg: Il cussegl d'administraziun ed il directori han semplamein buca teniu adaquen ils raps, plitost tscheu e leu fatg adanfetg. Enstagl da metter sin in maun ils buns daners ch'ein vegni in tschuppel onns quasi agradneu, essend ch'ins ha giu neiv detgavunda – ed ils runals ein stai ina fatschenta dad aur.

Igl eclat ei vegnius.

Enzatgi ha pil solit da star botta.

La damonda dalla culpeivladad ei rispondida.

En scadin cass tut tgi che ha giu la detta en la pasta ed ei buca daus da tgau.

Matei – ad enzatgi ha ei tuccau da prender il tgamun. Ed ei ha tuccau agli da vegnir maltschecs.

Jeu setegnel pli bugen vid la hotellaria e vid ils restaurants che dattan albiert e la dunsena. La stagiu da stad ei veramein in bien ton pli hanada. En vesta dallas offertas han ils hospes ina letga immensa.

Jeu sepusel enviers l'experienza.

Nos visitaders han tuts ina mira.

Tgei van els oravontut ad encurend?

In liug ch'ins sesenta da casa cun ina dunsena burgheisa e tschécca. Ei fuss ualts sgnup da dir ch'ei seigi tuttina, tgei che vegni sin meisa. Denton in bien ton pli impurtont ei la purschida cun la buontad dil cor. Buca mo ils patrunz sezs, mobein era ils survients,

buca il davos la cameriera maungla sedar breigia dad esser hospitala, survetscheivla ed affabla.

Numdadiu, il hosp ha savens schi da basegns d'in bien plaid, in che vegn da cor, aschidadir in plaid savieivel che vegn da cor el dretg mument. In bien plaid – senza biars plaids e senza dar denteren.

E per corrispunder a quellas pretensiuns minimas, munglass igl ustier u l'ustiera, els sezs – star eri e far peda.

Tgi che ha visitaders sto è dar plaid e fatg. El munglass esser cudaschius cun enzatgei, sco per semeglia cun ils fatgs dil liug. Las enconuschientschas localas muntan al hosp in bien ton. Ultra da prender si lev, guder igl ambient e dustar la fom, vul il hosp da nos dis s'enrihir. Inaga puspei a casa vul el risdar historias.

Cun in plaid detg – el vul cuntuadamein s'informar ed emprender vitier. Ulteriuras ideas gidan a capir las atgnas.

Secapescha ch'il client volva e meina pli tgunsch il rap avon che spender. El fa quen e peisa, schebein el retscheivi ina purschida equivalenta per igl amogna. Ils hosps fan la tscharna.

Igl ei ver; ins fa stem dils placats, mess ora avon esch. Els tilan dabia en consideraziun. Perfin l'amicabladad dils bustabs screts cun rida sin la tabla nera.

Na, jeu capeschel buca il davondavos. Sch'igl ustier secuntermetta e tratga ... Il mument ch'el sto ir toccadem cun ils prezis ed offerir alla clientella ina tschavera endretg mo per 12 ed in miez franc. Pongir: Ina talgia carn cun truffels ed ina salata u in «sucmies». Sch'el quenta la rauba, il local cun l'entira infrastructura e la survitud – giavelen, ei vonza daveras coga nuot.

A mi matei ch'ei dess era giu la bratscha.

Jeu mez fuss in ustier dalla bialaura.

Quei sai jeu pér memia.

Cun auters plaids: Ei tucca da ver ina habilitad da menar ina ustria. En scadin cass in cor che dat vietи bugen e che sa sesurvир «dalla savetscha e dil cunti».

Jeu stun sisura e mirel surengiu e peroreshel. Cun ina trocla iva dumastiа enta maun. Ed jeu sai strihar meglier la casa cun il calisch dalla flur. La colur ei fuostga e setila sin mellen. Ils cavels loms vid il best dil cost fan sguezia.

Tgi che sa, lez sa.

Jeu mon cun memez el clinch – ed jeu sun buca maneivels.

Enaquaella ch'ils patratgs van tut indentergliauter. Il pli tgunsch meretel jeu mez la tecca-tunsina.

Alluscha quei astgan ins far valer.

Era jeu sun ius ensemblamein cun igl entir svilup turistic en la val. Mintga avertura d'in success ha fatg a mi plascher. L'entira sviluppaziun ei tuttavia buca sefatga enina. Cun far peda e far pass manechels ein ins arrivai in bufatg tschancun. Tut senza pigliar amauns caussas extraordinarias – e ver igl egl pli grond ch'il begl.

Dapi adina ha la Val Tujetsch fatg ina reclama sauna. Ella cun ses prospects mudests e tschécs che han dil reminent giu in pulit esit. Secapescha ch'ei ha era tuccau dad impunder, investir daners els centers dalla turistica.

Pongir: Permanentamein. Denton adina, senza surfar e ponderar manedlamein mintga ga ch'ins ha mess en ulteriurs daners. Ils deivets caschunai ein pil solit vegni pagai. Avon che ver meisa schubra – han ins buca dau ora raps danovamein. Tut tenor ina regla ferma: Igl inschign da spender conform alla buorsa.

Novissimamein resdan ins da Sedrun Turissem.

Tuna cherli bein e fa empermischuns.

Tut auter che la schetgadad dall'Uniu da cura e traffic dils onns vargai.

Sin il baun osum il crest sun jeu ius anetgamein cul tgil suten. Jeu vai smaccau la trocla dall'iva dumasti. Igl ei da seturpegiar.

Il mument che Sedrun Turissem stat sidretg sco in grenadier ual avon mes egl. In amen fetsch jeu pugn schetg.

Na.

Ils empaldurs dil davos temps ein buca stai da liunga vesida. Lur quens ein stai mo a mesas. E sco ei va, il tgil plein deivets.

Sco pil solit.

Enzatgi ha stuiu surprender danovamein il gurvernagl – cun deivets e tut. Igl ei buca da surfar. Far dapli che quei ch'igl ei – gliez ei tratg per il falliu cantun.

L'administraziun dad ozildi ei segiramein da spir bunaveglia. Ella ei paregiada dad ulivar il preventiv e far ils deivets giu dil fatg. La mira ei endretg; la via leutier ei ualtsi spinusa. Era lu, sch'ins ha il tgauplein ideas, ideas empridas ordadora. Alluscha gliez bein: Ils «wortshops» gidan buca stel, mess il cass che las moderaturas ed

ils moderaturs peroreschan cuntuadamein cun lur «talks» envi e cun lur «talks» enneu ed emblidan la communicaziun cun ina pur-schida cooperativa.

Ei va a mi cunter cor.

Schebi ch'igl ei oz il trend nunsurveseivel da sefusiunar, ei la ligia cun Turissem Mustér buca plascheivla. Malgrad che jeu sun da principi anora da slargar ils cunfins, schizun sur il Cuolm d'Ursera vi. Tenor miu meini vessen ins bein saviu coordinar ils prezis e far ina propaganda communabla, targend ils interess dalla regiun ensemblamein en consideraziun (senza il quet sgnup dil liug fixau), denton che las uniuns restien independentas l'ina da l'altra. Cun in agen menaschi reduciu e scarplir recentamein las obligaziuns el carnet da mintga conluvrera e da mintga conluvrer da Sedrun Turissem.

Igl ei tuttavia buca da sclauder che quel ch'ei ordeifer il menaschi ha buca la survesta. Jeu sun denton dil meini decidiu ch'igl entir andament da Sedrun Turissem sefetschi schi «schuahamein».

Ed jeu vai ina pratica davos dies. – Per cass che jeu vai du-mandau in sclariment sin il biro da Sedrun Turissem ei l'informaziun stada munglusa. Ei maunca la survesta. Ed ina secunda caussa vegn scochemai vitier. Ei maunca la «hofliedad».

Conform a miu meini eis ei tut falliu da far il zuppatgiet; ins sto sediscuorer in cun l'auter, enstagl da fugir. Tut las personas che stattan davontier ston perschuader ils jasters ed ils dumasti. Sedrun Turissem sto igl empi emprem arver tut las portas als lur, avon che ir ordeifer e spender in tschuat raps per dominum clavella.

Jeu repetel: La communicaziun ei l'emprema premissa.

Il contact fa la reclama.

E cun in bien contact gudignar ils cors dils plitier. Ed dils plitier da Sedrun Turissem ein en scadin cass ils avdonts dalla val: Ils purs (senza ils ezs ei il turissem ina nulla), ils mistergners, ils al-bergaturs, igl um cumin e las interpresa cun lur emploiai e luvrers.

Las aissas dil baun ein miu sparun; jeu tilel agrad il dies. Jeu vai da sgnuflar e sgnuflel el fazalec da nas. Ins sez ei buca bugen ina buccada sgnuflauner.

Ils tschuts sin ils praus rabetschan mei anavos. Els e lur mummas ed il pastg verd ein miu tegn.

Avon entgin temps sun jeu staus a Sils Maria. Ils quater lags en la foppa dalla val ein bischus sco quels neu dallas praulas. Ins savess cuntuadamein mirar lien e far in enclin. L'aua verda sc'in smaragd ed il Malögia cun il Pez la Margna san ins insumma buca dustar naven pli. Ils autos seferman avon las avdonzas dil vitg. La tgeuadad vegn dapertutanavon encunter. Sco sche tut targess flad da bass. E quella tgeuadad derasa ina certa noblezia. Ins savess metter vitier ina certa noblezia dil spért. Gnanc il menaschi da carrotschas da dus cavals a pèr che va en la Val Fex caschuna pli canera. Aschia schessen ins silmeins.

La glieud ei ‹hoflia› e promta; ella ei da paucs plaids. Empei dattan las casas perdetga da lur amogna generus. Casas rugaladas cun clutgeras e cucheras – ornadas amplamein cun geranis. Sco la cultira odentuorn, la prada e la pastira e buca il davos ils uauls da larischs e da schiembra, aschidadir: Igl entir ambient ei tar-schinlaus.

Ordamiez la cumpleinadad sedat la cultura, la cultura persunala e la cultura purila.

Giudapeis alla spunda, en in liug che dat silsuc els egls, stat la casa liunga e quadrangulara da Friedrich Nietzsche. La cordialitat dil vitg e l'entira aura dil contuorn cun la casa dil filosof Friedrich Nietzsche ein l'enzenna da Sils Maria. Cun ina rihezia semgionta san ins daveras far ina propaganda endretg. Jeu mon cun la detta enta culiez e sgratel la totona.

Exactamein – quei s'ei.

Utilisescha la glieud da Tujetsch sufficientamein la bellezia structura geografica dalla val? Ils plats e las spundas ed ils crests cun lur mises e la flora magnifica che nus possedein. E davos mintga liug sezuppa in toc historia cun aspects economics dad ier e da stiarsas ed allura era ils ezs da nos dis. Las furcas sur las cadeinas da cuolms ein remarcablas e pleinas da tensiun. Ed jeu patratgel oravontut dils discus dil Cuolm d'Ursera, da Mittelplatten e dil Pass dallas Cruschs – ed encunter miezdi da Purtgera e dil Pass Bornengo. Tgei migliac cronica e raquens secattan davostier. Mu-ments impurtonts da nossa economia.

Era sche nus auters vein buca in Friedrich Nietzsche. Enstagl vein nus il Pieder de Pultengia ed ulteriurs avats ed economis ch'ein segidai straordinariamein cun la claustra da Mustér.

Epi – nossa cultura sacrala. Tgi ha tontas capluttas e sanctuaris ed ina baselgia parochiala sco sogn Vigeli? Lur andament ei daveras ina caussa marvigliusa.

Ed il museum? Lez persuls fa amogna in grond scazi.

Quei amogna nundetg tucca ei a Sedrun Turissem da prender amauns. Ils survetschs che Francestg Berther (1906) ha fatg en quels graus, ils ezs ein buca da surveser. Entochen sin il di dad oz ha el presentau la val anoviars. Ed en siu campi maungla enzatgi auter surprender quella presentaziun legreivla da mussar nies possess als jasters. E quei per cass stediamein, in triep gadas duront mintga sesiun.

Siemis quentan buc; l'experiienza quenta. E la val dils tschuts ei in'esperienza. Sch'ins mira atras ils praus e vesa ils claus.

Ils dus davos onns ei la tratga da nuorsas carschida considerableblamein. Priu en tut ha la Val Tujetsch il di dad oz 1817 nuorsas. Ina muntanera nuorsas che fa smarvigliar.

Ed il davos temps han enzatgeinins dils purs fatg naven la biestga armentiva; els tilan nuorsas. Tgei schar dar el tgau!

Tiers gronds dattan las envernontas han ins fatg valer tschels onns. E per ina envernonta tucca ei da far il quen cun 5 e 7/10 nuorsa.

Ils purs sezs han ina risposta decisiva.

L'economia da nuorsas ei pli sempla; nuotatonmeins dat il menaschi agricol in bien ton pli pauc lavur. Il pur che vegn sils onns maungla tener adaquen sias forzas. Per gronda part sto el vegnir persuls a ste cun sia lavur.

Igl ei buca mo quei.

Far si ina stalla per armauls ei ina interpresa riscada. Ei tucca agli dad investar ina summa immensa. Epi – la stalla ha da corrispunder allas condiziuns prescrettas.

E cheu s'ei da star sissu.

Nus vein oz bia memia biars experts politics; els regeteschans. Els che fan ina lescha suenter l'autra e secrein da trer en consideraziun enina l'ecologia ed il product. Ils reglements ein taluisa diversificai e pretensius e stravagai che bein enqual bien agricolan lai dar giu la bratscha. Quei ei è iu sura.

L'experienza d'enqual pur giuven che ha fatg si ina stalla dat da patertgar, schebi ch'il stat sustegn igl entir stabiliment. Mo ei vonza agli aunc in fegher ies.

Igl ei evident. Per survegnir ils daners eis ei dad ademplir las ordinaziuns. Sco per semeglia las mesiras dalla punt-nuegl, dil pur-sepen, l'ariaziun e schar ir la biestga ordaviert, il pavel concentrau e schizun il fenar. Dil reminent il far fein. Las 90 aras per envernonta ein bia prau – e la prada tritta damonda in engaschament. Semegliontamein il temps da spetga ei ina pretensiun hanada – priu che l'aura seigi si toccasum – ed ins maungla spitgar entochen miez fenadur, sinaquei che las gelgias e las gelgias cotschnas, ils pals sogn Giusep e las flurs da cuolm seigien fluridas.

Las envernontas retilan dalla Confederaziun 1160.– francs. Sco detg – 5 e 7/10 nuorsa dattan medemamein ina envernonta. Per quella envernonta survegn igl agricolan 1500.– francs.

Aschidadir: Las contribuziuns sco talas ed ils pagaments directs dattan ina summa. Fa il pur diever dad alternativas (pors e gaglinas per exemplu) dat ei era ulteriuras entradas. Ed autra marcanzia ei dumandada fetg.

Ils purs insistan. Senza subvenziuns sa il pur muntagnard buca veginr atras. Silmeins oz ch'ils prezis per lur products ein schliats. In augment da prezi, adequats al product, fuss la sligiazion. Ad interim senza aspects.

Ei quella dependenza dil stat buca ina grevezia nundetga per enzatgi che lavura la tiara, sch'el sa ordavon ch'el vegin buca atras cun quei ch'el producescha. Ed en sesez ei il pur dapi adina staus in um liber, fetg suverans e cuntuadamein paregiaus da buca veginr marschei.

Vegen la luschezia dil pur buca tschuncanada?

Sco ins auda a schend.

Bunamein senza tschèss.

Ils purs, buca il davos ils purs da muntogna, survegnien memia bia subvenziuns – en cumparegliaziun cun ils luvrers ed ils funcziunaris.

Ed jeu crei ch'ins agricolans sezs seigien era pertscharts dil susteniment davart dalla Confederaziun.

Mess il cass ch'ins tila denton lur expensas en consideraziun, sedat il maletg empau autruisa. Ch'ins survevi buca il manteniment dalla stalla u dils nuegl, il grond parc da maschinas, la cumpria dil pavel concentrau, las segiradas ed ils pustretschs e buca il davos ils cuosts dil veterinari.

E quei ei aunc ditg buca tut. Epi – il pur ei ton sco cuntinuadamein ligiaus vid sia puraria. Sch'ins fagess ora il quen dalla preschientscha en nuegl u sin il prau u schiglioc mess sut en siu menaschi, lu dess quei ina schampra pagaglia l'ura.

En vesta dalla situaziun dad ozildi – e damaun forsa enamiez la EU – tucca ei da tarschinar bein ils purs. Schiglioc vein nus tuttenina struschamein enzatgi en la val che fa aunc il pur. Ei drova buca ina buna vesida per veser ordavon. Igl onn 2010 ha la Val Tujetsch buca dapli ch'in tozzel purs per propri. Encuntercomi da quels che fan per plascher (hobby) – dils ezs vegn ei aunc a dar ina seria.

Ed enaquella ch'ils purs vegnissen bunamein a svanir, gliez ei per cass l'ura delicata dil turissem. Senza la puraria sa il turissem buca subsister.

Sa la glieud dil turissem, en particular dil Turissem Sedrun, quei?

Jeu dubetel.

Entochen oz ha ei buca fatg il gatti.

Tgi tarschina lu il funs, las pastiras e las alps?

Di, nua ei allura la poesia dils animals ordavier? Senza l'animaziun da cultira mirada tier e da regiuns selvadias cun la pa sculaziun – ei la Val Tujetsch bandunada.

Cun in plaid detg: Il turissem en general, en particular nies Turissem Sedrun, *sto* luvrar maun en maun cun l'agricultura. Tut las pusseivladads che sedattan da sustener ils purs, da quellas maunglan ils jasters e l'entira hotellaria far diever. Era enten gidar da far marcanzia; ils agricolans dueien saver vender lur products.

Jeu s'imaginel oravontut in turissem migeivel. Buca mo duront la stad. Il funs bein cultivau dil pur ei buca cheu per zappitschar; la seiv ei ina stagia che pretenda risguard. Las alps e las pastiras ein ils logs da paschentar – e buca mo semplamein da percuorer cun mountainbike e siglientar glieud e «tiers» sin las varts. E pressapauc il medem vala è dad ir cun skis. Cons pleders e futers van cun lur skis da cantuns gits atras ils uauls e fan empaglia la pignola e spuentan ils animals selvadis. Ed ils snowboards schulan giu per las pistas e mettan en prighel ils skiunzs cun skis convenziunals.

Quei ei tut auter ch'in sport temprau ch'ei atgnamein fatgs per il divertiment e tuttavia buca per far aunc vegnir pli gronda la hectica.

Avon che seretrer dil punct 1624 d'osum il «Maises» da Camischolas – tuornel jeu aunc inaga a mirar anavos e s'orienteschel els dis dad ier. Matei che jeu audi il clom dallas posaunas; las ezzas han daditg calau da resunar. Biaronz fan ils trumbettists s'udir. Jeu discavegliel mo ual in tec la memoria. Enzatgei sco ina levgera setucca, enaquella che jeu audel ils treis giuvens: il Martin Schmid, il Gebhard Berther ed il Vigeli Monn, a sunond igl avemaria si mises da Camischolas avon tegia.

E da sias uras han els sussentau enzatgi.

Ils sunadurs sunan buca pli; il mises da Camischolas ei bandunaus.

Tgei vi jeu sepanzar; la breigia dil mument marventa avunda. – Jeu dun in ruc e traversel pli bugen il vallà giudapeis al Grep tgietschen. Il run da Londadusa ei daventaus crets sco ils tschuts el claus. In toc plinengiu han ils luvrers digl Alp Transit fatg ina gronda sondaziun. Els ein i 850 meters afuns. Sin l'altezia da 500–700 meters profunditad ein els dai sin in'aua sutterrana. Il material che ha num cachirit ei sco frina semel. Il cachirit vegn a dar fadiglia – e bia cruschs.

Ed jeu patratgel cunter cor dil tgamin d'ariaziun en Pardatsch. La ruosna ei fatga, in buf cauld sufla orasi dalla profunditad. Tgei pigliein nus amauns?

Sch'in flad che liua secatscha ord l'ossa dil Tgom e caschuna in nibel fuostg en la Val da Claus?

Ed il clima sescaulda da miez unviern?

Endi, tgei lu?

Ton sco igl entir avommiezdi ein mes egls stai fixai el vonn dalla val. Senza urschegiar il tgau tuccan mes egls la Vallatscha, dadora ils uors sisum igl uaul dils Neidis.

La cupitgada digl eroplan Cessna 210 stat sidavon. La damau marvegl eis el ius a frusta – denter ils pégns da Vallatscha. Anetgamein neu dalla siala dil Tgom e cun in sgol precipitau ellas costas. In crater sc'in scarp enamiez la teila!

Il paster ha dau alarm; ils umens dalla «Rega» ein vegni silsuc. Ed ei ha buca tunschiu per dapli, auter che constatar la mort da quater passagiers.

La Vallatscha ha buca saviu sedustar; ella ha buca meritau igl accident amiez il schegn. Ella ch'ei ora ed ora stada cretta e

buna ed ha pil solit fatg amogna izuns ed ‘utschins’ ed igl atun garnedels.

Sas, atgnamein vess jeu giu entochen las ureglas. Mo avon che jeu vegni da volver la tristezia davos ils crests, eis ella seplac-cada avon il nas.

Igl accident cun la princessa Diana.

Quei ei podà aunc il pli miserabel.

Jeu vai schi pauc danvonz per ils vegnentsuenter d'ina dinastia, sco per semeglia per ils representants dalla casa roiala ella Engheltiara.

Naparts da lur casa ein debrastgai.

O gliez gie, il fatg sco tal ei ina tragedia. Auncallura san ins nuota tener tschelau igl andament. Da mirar encunter silmeins, da mirar encunter vessen ins detg che la princessa Diana hagi cuntuadamein fatg cumplots cun ses cumpliss.

Aschidadir enten promover si'ovra ella publicitat. Ses «mennetschers» ein i sur tuts tschops ora per promulgar ses intents – en tut special quels encunter camps minai en tiaras jastras.

La demanonza dalla princessa ei stada zun remarcabla. Schi tondanavon che sia derivonza e la maniera e siu engaschament han dau ina bufatga summa. Ils reporters ein «sescarpai» da far da saver siu novissim gag. En quella furia dad informar han ils relataders da sensaziun per las gasettas da Boulevard (ils paparazzis ch'ins sa-vess far valer cun mazzamizzis) fatg dabia en tocca.

E per cass ch'ei ha dau cun la princessa meinsvart era amuras e catschas intimas – ein ils reporters secapescha è buca untgi. Anzi, els han teniu stendiu sco aunc mai vivon. Ton che mintga «stria fuera e miarda» ei culada sco ina cudera viaden en la publicitat.

Pongir: Princessa Diana, malgrad tut ses merets e sias plenas, ella ei vegnida per las buccas entuorn. Naparts, en l'Engheltiara ed autorra, han scurlau il tgau.

In dils davos da ses pass ei staus fatals.

Ella ei seconfidada els mauns da persunas dubiusas e mal-segiras.

E la fin ei stada mendra che la mendra fin d'in crimi da Sherlock Holmes. Quei vonza ei aunc da dir.

Schemo la princessa Diana vess catschau ora la lieunga si per mintga reporter, enstagl da seconfidar ad in soli sulet.

La pial sin il dies dil maun siua; ella ei spir mustgas e dira sc'in curom. Ed jeu mon cun la mongia surenvi. La muoschadad untgescha, las mustgas restan e fan valer ils onns. En in cert senn mantegn la renta mei artificialmein; jeu gnanc s'encorschel buc. Mess il cass che jeu fuss pli lingiers, caminass jeu autruisa per liung digl Uaul Flurin enviers Tschuppina. Gliez san ins maneivlamein far valer. Tschuppina stat a pèr cun il mises da Camischolas, sil-meins quei che pertucca la vesta. Danovamein in liug sco fatgs per mirar pil mund entuorn e pigliar mustgas.

Cun turnar a mirar entuorn cuntentel jeu las marveglias. In da marveglias, jeu – buca spir marveglias, alluscha spanegiaus savens. Na, jeu sun buca apartis. La pignola sper mei ei pli eleganta e da bien gust. Lingiera e manecla stat ella agradagradsi – sco a plumin. Ed jeu schess ch'ella seigi prudenta, malgrad ch'ella ei biala. Casamai fuss ella, la pignola, mai seplaccada e vess schau seruschnar surora la neiv dil squatsch giud la plaunca.

Il tuc vegn si da sogn Giachen. In amen vai jeu tertgau ch'ei detti las uras a Rueras. Igl ei l'ina ed ei tucca per propri. Il zenn grond. Buca ditg dad engiavinar. Ei tucca da miert. La vusch dil zenn ei insistenta; il tun ault e punschent fa cupetgas atras l'aria.

Treis liungs cuors in suenter l'auter. Strusch ch'il zenn grond da sogn Giachen cala – ch'il zenn grond da Sedrun entscheiva.

Aschia han ins praticau biars onns, dapi adina.

Ils morts rabetschan ins a Sedrun.

Ch'ins sappi; quei ei buca bi da mei.

Jeu sun ius nuidis en ner; jeu sun mintga ga ius nuidis a satrar. Damai che jeu vegn tuccaus dil cordoli. Empau è – essend che buc olma ha mussau a mi da bargir sco la glieud. Era buca da retenner las larmas. E per buca dar els egls e far sc'in signup, stun jeu pli bugen daven.

Ed en santeri vai jeu ulteriuramein empriu vitier. Naparts san buca, tgei fers far da resgiar larmas ord ils egls. Il mument denton che la bara ei cavigliada naven, han ins lu scochemai in regl da rir. Ed ins dat schizun si lahenadas.

E leutier vegn aunc ina maladisa. Certins miran suto, tgi che prendi part – sco da nundir da vuler far parada cun enzatgi. Pusseivel schizun cun ils tschupials e lur pendes e pindels che visan il speditur. Sch'ins vul cun tutta curascha metter ora ils merets.

Ina persuna meins enconuschenta u schizun in pauper gianter, ils ezs han magari scart cun las flurs. E per buca stuer seturpegiar pér sin igl ur dalla fossa, prevegnan ils plitier alla vitadad. – Priu ch'ins s'encorschi l'intenziun, daventan las flurs schavdas avoncaduras.

Jeu sun ius giusut baselgia da sogn Vigeli. Sch'igl ei enzaco pusseivel, lu mon jeu adina persuls. Pervia dil ruaus. Epi – jeu vai da ver endamen. Cun ils defuncts san ins secusseegliar. Els fan peda. Els han buca las talantialas dil radio e dalla televisiun. Sch'els ves-sen quella mulesta fussen els è sco nus, traso sil precint da piarder l'olma. Ton ch'els ein ametsch.

In schi pign spazi, quei santeri dalla val.

Igl empi emprem setegnel jeu vid il crap dils spirituals. In crap che setila sin verd ed envida ina speronza. Igl ei ina biala memoria, giudem il frust, dalla vart dil miezdi. Il pievel dalla Val Tu-jetsch ha dapi adina giu dabia spirituals.

A tgi ed a tgei ei il fatg d'attribuir?

Jeu sun buca tschien per tschien segirs.

Adina puspei danovamein fetgel jeu ils bustabs el crap e mon atras ils nums. Tut buns teologs cun in plaid commuentont en bucca. Na, buc *in* sabiut. Empei dad esser in sabiut han els propa-gau la vera cardientscha cun sias semeglias ed empermischuns. Ed en la sontga Scartira fa il Cristus tuttina 3827 ga empermischuns. Forsa ch'in u l'auter da quels spirituals sil crap da cantun ha fatg dapli che quei ch'igl ei cun la tema da Diu. Las smanatschas da ca-stitg ein sco las brevs da smanatscha. Ellas caschunan il cuntrari. Dasperas ha il sogn Fegl detg 365 ga da buca ver tema.

Ed jeu vai è giud ina stria tema. Sco per exempl dallas caputschinadas giu scantschala. E ch'ins perduni a quels che han fatg pigliar mei tema. Jeu tuornel a mirar sin il crap cun ils nums da nos prers. Dad ina caussa sun jeu segirs – sco dalla mort. Els, mes aug-segners, han administraru endretg ils sacraments. Era quel dalla lètg. Malgrad las spartgidas e separaziuns da nos dis, ina tiarza gnanc tonscha buc. Ed ina caussa fagessen els mai mai. Sco per exempl enzinnar en in pèr homosexual – ni duas lesbias. Fagessen els auncallura, stuess il Fegl da Diu murir ina secunda ga.

Jeu aulzel il maun: «Spirituals, ruassei en pasch!»

Ed jeu detsch si per memez che quels spirituals hagien giu bunas mummas.

Ein las mummas las pietusas?
Con bugen jeu schess da gie.
Igl ei ton bia semidau.

Ina veritabla scartezia da spirituels. Paucs ein clamai; il stan sacerdotal ei en pitgira, tuttavia enaquella che l'autoritat ei sin ir a piarder.

E quei tucca ei era da schar valer. Ils avdonts dalla Val Tu-jetsch ein exactamein sco quels d'autrora, ni megliers ni menders. Quella resignaziun ella veglia dil Segner ei sco pigliada naven. Ina entira partida dalla populaziun ei meins ecclesiastica. Denter las annadas da 15 onns ensi tocca viaden els 50 secatta ina gronda largia. La sanctificaziun dalla dumengia ei pli lassia. La devisa seclo-ma dad ir a messa – mo sch'ins hagi il basegns. E mintgin porti sez la responsabladad.

In criteri impurtont: Mintgin porti sez la responsabladad. La damonda stat semegliontamein si per la detta. Ei mintgin era semadiraus da purtar sez la responsabladad?

Pil pli s'ei da dir che la glieud oriunda dalla val hagi retschiert ils sacraments. Ed il giavisch da vegin satraus ecclesiasti-camein ei ton sco generals. Cheu en santeri.

Giudapeis ein las fossas, ornadas cun crisantems. Matei 10 retschas en lingia horizontala e mintga fila ha pressapauc 26 de-functs.

Approximativamein schess jeu da ver enconuschiu bi e bein quater ga dapli defunctas e defuncts. Ina summa che varga ils melli. In suenter l'auter, sco en cadeina – ein els serabitschai atras la porta pintga on santeri. Lur restonzas ein aunc cheu; ellas ein aunc cheu, sut il tschespet rugalau dils davos 25 onns.

Ina fossa san ins buca far ora; in tec maniclem resta, sil pli pauc. Da quels 212 oss, ils ins plitost onz pli manechels, ils auters stagns e stendi. Quels ch'ins ha da sias uras mess adem-plat ella tiara. Silmeins ina solia botta tratsch vegin bein a restar, aschidadir sco particla da metter ensemes il di dalla gronda levada.

Ed jeu senuspeschel da star culs peis giun plaun on santeri. Ins savess gie tgunschamein star sin enzatgi. E la persuna ha bein avunda, senza che jeu smachi.

Remarcabel eis ei buc.

Plitost la consequenza ch'ins hagi inaga fatg capir cul pal. Ch'ei seigi da dir paternos per las olmas dil purgatieri. Ed jeu vai buca giu da schuffa da capir. Il mument che la famiglia ha stuiu schar murir ina sora gleiti els 30 ed il bab avoncaduras. La famiglia ha schau far si ina messa perpetna per il bab e la sora. Ed jeu sun aunc oz dil meini che dir paternos e schar leger ina messa, gliez gidi – per cass che l'olma ha basegns.

O, jeu audel è auter.

Jeu secuntermettel.

En ina moda u l'autra vai jeu giu ina affecziun per ils morts. Ed essend che jeu vai giu in'affecziun per ils morts, refetsch jeu lur maletg enten mei.

Mess il cass ch'el ei sblihius, dun jeu si alv.

Ils vegls diltut stattan spalier. In suenter l'auter – ed jeu sun spir reverenza. Els cun lur tschops stgirs cun en gronds nuvs e las caultschas semegliontamein da ponn gries, caultschas ch'ein stadas sco coccas giu per las queissas e la stgeina. Cun capialas ladas e pindels stgirs, capialas ch'els han priu giu da dir igl Aunghel dil Segner ora sil funs u el rudi sin vischnaunca, mess il cass ch'els han giu da prender il plaid.

San ins s'imaginar.

Con miserabels els ein stai, avon che far ed ir sur la furca vi – sestunclentai ed ora sil peter pis. Els cun lur fils cotschens permiez la fatscha giu e carn selvadia sin la detta. Senza dar is, numch'il dies e la schanuglia hagien fatg viet mal.

E pér las dunnas e las mummas!

Femnas sco umbrivas, struptgadas e gobas e tut ord il muster. Persuenter il reflex sublim davos ils uviarchels dils egls.

Ed ussa ein las defunctas ed ils defuncts cheu encugnai ella tiara serrada. Con bugen jeu arvess ora ils barcuns e schass entrar il vent e la siluetta dallas hirundellas che fan rudi-rudiala entuorn il clutger. –

Jeu stun sin peis si Tschuppina. Sin peis per seriscuder dil patratg ch'ils perderts fetschien empaglia il mund – e la cardientscha seigi in verb che metti en moviment. Ils substantivs perencunter – els ein pals catschai ella tiara.

Daferton ch'il serenezi ord la Val Milar tucca il frunt. El tegn mei agradsi ed ueglia dils maghers giu.

Bref:	Bref pertenenta alg mantener igls truigs per via, a seiffs su- enter igl Drun si é giu sin Gonda, a Salins. – En: Pergameina, numer 21. Archiv communal, Sedrun.
Castelberg de, Sebastian	Eruptio montis anno 1610. Sin: Folio 15 b. Archiv communal, Sedrun.